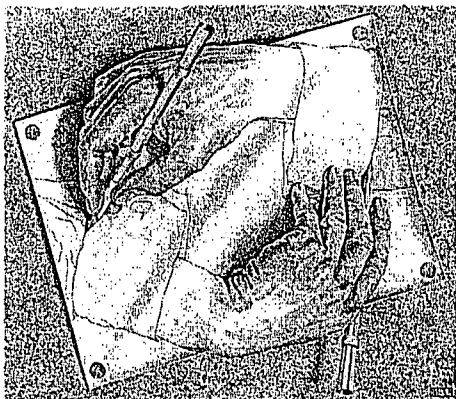

B 4578

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

BALCSIK-TAMÁS KINGA

A METAFIKCIÓ MINTÁZATAI:
AZ IRODALMI ELBESZÉLÉS
ÉS A TÖRTÉNETMESÉLŐ MOZGÓKÉP
INTERMEDIÁLIS EGYMÁSRAHATÁSÁNAK PÉLDÁI

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

SZEGED

2008

BALCSIK-TAMÁS KINGA: A METAFIKCIÓ MINTÁZATAI: AZ IRODALMI ELBESZÉLÉS ÉS A TÖRTÉNETMESÉLŐ MOZGÓKÉP INTERMEDIÁLIS EGYMÁSRAHATÁSÁNAK PÉLDÁI¹

A DOKTORI DOLGOZAT TÉZISEI

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A doktori képzésre a *Szemiotikai és narratológiai kapcsolatok a filmművészet és a szépirodalom kifejezőeszközei között* című témával jelentkeztem. Kutatásomban célul tűztem ki a két eltérő jelrendszerre épülő művészeti ág lehetséges kapcsolatainak feltárását, és az eredmények ismeretében egy összehasonlító módszer megalapozását, amely új szempontokkal szolgál e két művészethez tartozó alkotások interpretációjához kihangsúlyozva azok összevethetőségét. Kezdetben a két művészeti ág szemiotikai szempontú összevetésére helyeztem a hangsúlyt, és vizsgálódásom alapkérdése az volt, hogy összevethető-e a film komplex jelrendszere a szimbolikusságon alapuló irodalmi nyelvvel. Ennek a területnek az elméleti kiindulópontját a jelelmélet strukturalista felfogásának kritikája, a posztsemiotika tézisei adták. *A Film és Irodalom. Egy szemiotikai alapú komparatistika vázlat*a című dolgozatomban a téma elméleti vetületeként a különböző jelelméleti fejlemények ismertetését végeztem el, és ennek alapján egy lehetséges közös szemiotikai szempontrendszer vázoltam, majd Krúdy Gyula novelláinak és Huszárík Zoltán Szindbád című filmjének párhuzamos összevetésén keresztül adtam gyakorlati példáját a két művészet szemiotikai alapú összehasonlításának, amely dolgozat *Film és Irodalom* címen jelent meg.²

A narratológiai vizsgálódásaim előzményének tekinthető az amerikai minimalizmus prózafejleményeit elemző írásom,³ valamint a média és a szimuláció jelenkori kultúrára, szűkebb értelemben a kultúrába belevetett, reflektálatlan befogadóra gyakorolt hatásának elemzése.⁴ A posztmodern elbeszélő irodalmi szövegek struktúramegbontó, hagyományos történetmesélést odahagyó, alapvetően az írás, az elbeszélés episztemológiai hitelét,

¹ A címlapon szereplő kép: Escher: Rajzoló kezek. Forrás:

http://studiowikitecture.files.wordpress.com/2007/04/drawing_hands2.jpg

² A tézisekhez mellékelt publikációs lista tartalmazza a pontos hivatkozást.

³ *Az Amerikai psycho egy lehetséges értelmezése* címmel jelent meg.

⁴ *Reflexivitás és reflektálatlanság - Lehetséges válaszok a média és a szimuláció kihívására* címen publikáltam.

pozícióját, a szerzőség megkérdőjelezését tematizáló, önértelmezésbe hajló jellegét vizsgálva merült fel bennem az önreflexív szövegszerveződés megfigyelésének igénye, valamint a válaszkeresés arra a kérdésre, hogy milyen tényezők befolyásolták a posztmodern elbeszélésmódok kialakulását. Bret Easton Ellis kapcsán a szövegben megtalálható médiareferenciák feltárásakor került a látókörömbé az a kutatási irány, amely a jelenkori, erősen audiovizualizált jelközvetítés kultúra változására tett hatásait tárja fel. E két terület összekapcsolásából született meg a doktori dolgozat alapjául szolgáló kutatási téma: az irodalmi narratíva és a történetmesélő film összehasonlítása.

A DOLGOZAT TÉMÁJA

A metafikciót kulturális elbeszélésekben megfigyelhető autoreferenciális jellege teszi alkalmassá egy adott művészeti kontextus – legyen az akár egy műalkotás vagy műalkotások közötti viszony – különböző művészetelméleti problémák, változások felmutatására. Az autoreferencialitás műalkotások közötti viszonyait feltételezve dolgozatomban a filmes és irodalmi metafikció intermedialitásának narratívában feltárt jelei arra szolgálnak, hogy az irodalmi elbeszéléselemélet által posztmodern fordulatként értelmezett szövegalkotásbeli nézőpontváltás okait kutassam. A posztmodern szövegalkotás radikalizált jelelméletre alapozott, narratívában megjelenő fejleményei – az intertextualitás, az önreflexivitás tematizálódása a szövegekben, a narrátori pozíció, a szerző, a kronotoposz fogalmainak felülírása, a disszemináció a jelentéstulajdonításban – posztstrukturalista (elsősorban dekonstruktivista) elméleti nézőpontból a valóság nyelvi leképezésének lehetetlenségét tételezi, amely a modern korszak nagystruktúrákba vetett bizalmának megingására adott válaszként értelmezhető gondolkodáselméleti és művészetelméleti szinten egyaránt. A jelentéstulajdonítás és jelölés folyamatát irányító emberi gondolkodásmód változott meg. Az irodalmi szövegeket és audiovizuális alkotásokat – ahogy minden más műalkotást – az emberi gondolkodás narratív mintáinak változása strukturálja a posztmodern korbba lépve. Az emberi gondolkodás narratív sémákra gyakorolt hatását előfeltételezve az irodalmi szöveg narratív szerveződésének megfigyelése és a változás okainak tanulmányozása segít az emberi gondolkodásváltozás nyomon követésében, ezáltal reflexív jelenléte biztosít a szimuláció multimédiális jelközvetítődés által jellemezhető korában. Az effajta reflexivitás hozzásegít a jelenkori gondolkodásminták megértéséhez, és művészeti struktúrákban megnyilvánuló intermedialis közvetítődésük interpretációjához.

Dolgozatomban a filmművészeti elbeszélismódok hatását vizsgálom a magyar és amerikai 20. századi epika néhány alkotójának műveiben. A két eltérő jelrendszeren alapuló művészeti ág összehasonlítása során felmerült bennem, hogy a prózairodalom 20. századi szakaszának feldolgozásához szükséges az audiovizuális elbeszélő kódok hatásainak felmérése, mivel a vizuális gondolkodás meghatározó szerepet játszik mind a művek létrehozása, mind értelmezése szempontjából. A filmtechnikára épülő művészi igényű audiovizuális elbeszélő formák alakultak ki, ugyanakkor a befogadók és alkotók széles közönsége számára a mozi populáris történetmesélő sémái váltak dominánssá. A populáris film népszerűsége olyan széles körre terjedt ki nagyon rövid idő alatt, hogy az alapvető filmnyelvi kódokat a nézőtábor pillanatok alatt és minden reflexió nélkül sajátította el. A természetessé vált audiovizuális elbeszélési stratégiákat az önreflexív audiovizuális elbeszélés kísérli meg átlépni, és az értelmezést kihívássá tenni a befogadóknak. Az irodalom verbális elbeszélő sémáira hatást gyakorol az összetett medialitású, kísérletező filmelbeszélés, és különböző mintázatokban intermedialis viszony alakul ki a két művészet között.

A dolgozat arra vállalkozik, hogy néhány metafiktív és önreflexív irodalmi szöveg és film elemzésén keresztül felmutassa a filmes történetmesélés irodalmi narratívában tapasztalható lenyomatának egy-két példáját. A téma sokrétű megjelenése a filmes és irodalmi kontextusban, valamint annak szerteágazó elméleti meghatározottsága nem teszi lehetővé, hogy e munka keretében akár csak vázlatos összefoglalása szülessen. Munkámban ehelyett arra törekszem, hogy a kiválasztott művek analitikus elemzését nyújtsam abból az értelmezői horizontból, amely egyaránt igyekszik figyelembe venni kortárs irodalomelméleti, narratológiai, és esetenként irodalomtörténeti kontextust jelző szempontokat, társítva a szükséges filmtudományi és filmkritikai információkkal, valamint az intermedialis önreflexivitás kutatásának alapvetéseivel.

A VIZSGÁLANDÓ KORPUSZ

Az elemzendő irodalmi művek a metafiktív szövegszerveződés példái (Auster, Mészöly) vagy épp annak ellenhatásaként születtek (Carver), a vizsgálandó filmnarratívák ugyancsak az önreflexív szerveződést tematizálják (Resnais, Altman, Auster). A három szerzőtől választott szövegek és a hozzájuk társítható filmek esetében három különböző médiumközi kapcsolatra utalok. Paul Auster és Mészöly Miklós írásművészetében felfedezhető az önreflexivitás tematizálása különböző módozatokban. Mészöly a modern és posztmodern prózaforradalmat meghatározó szerző volt, két, önreflexióhoz kapcsolható művét választottam, a *Film* című regényt és az *Alakulások* című novellát. A műveket a velük

kapcsolatba hozható filmes fejleményekkel párhuzamosan vizsgáló két részfejezetet megelőzi a szerző és a kiválasztott művei irodalomtörténeti kontextusba helyezése. A két szöveg Mészöly stílusváltásában, és narratívaalakításának változásában meghatározó szerepet játszott, és keletkezésük ideje egybeesik a Mészöly filmes érdeklődését dokumentáló Filmkultúrában publikált tanulmányainak megjelenésével. A szerző hosszú időszakon átívelő, sokoldalú, kimagasló írói életműve és rövidprózájának narratológiai nézőpontból is izgalmas sokszínűsége, valamint a filmes ábrázolásmód iránti érdeklődése indokolja választásomat.

Auster esetében a metafiktív minták összekapcsolódnak és egymásra is hatással vannak a filmes és irodalmi alkotásainak narratívaalakításában egyaránt. A dolgozat Auster-fejezete három részre oszlik: elsőként a regények kontextusában vizsgálom a metafiktív különböző mintázatainak más és más funkcióját; az ezt követő részben a Füst című, Auster és Wayne Wang által jegyzett film öntükröző fikcióját elemzem, befejezésül Auster első regénytrilógiájának (New York Trilógia) és az eddig megjelent utolsó művének (Utazások a szkriptóriumban) összehasonlításával tárom fel a metafiktív módosulásának okait, amelyet a szerző audiovizuális narratívaalakítása is befolyásolt. Ennek nyomaira a legutolsó filmjéből (Martin Frost belső élete) is példát hozok ennek az alfejezetnek lezárásaként.

Raymond Carver prózáját Robert Altmannak a szerző novelláit adaptáló filmjével hasonlítom össze (Rövidre vágva), feltételezve a két műalkotás közötti intermedialis viszonyt. Altman önreflexív narrációja visszahat Carver prózájának értelmezésére, és feltárja a szerző művészetének rejtett asszociatív viszonyokra építő értelmezhetőségét. A Carver-novellák filmbeli reprezentációjukkal való összevetését az intermedialitás adaptációfelfogásából kiindulva arra alapozom, hogy az irodalmi szöveg és a vele kapcsolatba lépő film nincsenek hierarchikusan alá- és fölérendelve egymásnak, hanem az intermedialis közvetítődések alapján viszonyként fogható fel az érintkezésük.

Nem törekedtem kimerítő, életművet átfogó értékelésre egyik író esetében sem, ugyanis nem tekintem az önreflexivitást kizárólagos szerzői intenciónak az alkotóknál. A művek kiválasztásánál az alkotás folyamatát középpontba helyező önreflexív gesztusra épülő elbeszélésmódot részesítettem előnyben. Bár a szerzők kiválasztása a témával kapcsolatban csupán illusztratív értékű – mivel számos más szöveg és film citálható lenne követve a témában született szakirodalmak listáit – mégis azért találó, mert mindhármuk esetében az írásművészet és a filmművészet gondolkodást, alkotási módot – Carver kapcsán pedig retrospektíven az egész életmű irodalmi értelmezését – átformáló kapcsolata figyelhető meg egy jelenlegi nézőpontból már átláthatóan prózafordulatot hozó korszakban.

A KUTATÁS MÓDJA ÉS ELMÉLETI HÁTTERE

Az önmagát a komparatistikai kutatás keretein belül meghatározni törekvő dolgozatíró értelmezési horizontjának összetétele némi magyarázatra szorul, ha az összehasonlító irodalomtudomány történeti diskurzusának attól eltérő jellegére gondolunk. Módszerem indoklásaként komparatistikai kutatás diszkurzusában kibontakozó jelenkori „válságára” hivatkozom: Fried István⁵ amellet érvel, hogy a komparatistika a kultúraelemzéshez kerül egyre közelebb, és tárgyában is kiszélesedik e kutatási irány kezdetben nemzeti irodalmakat összehasonlító látóköre. A kutatás tárgyának változásával Zanin Éva⁶ szerint a komparatistika módszere is módosul, azonban irodalomtudományos meghatározottságából következően inkább szöveg felőli olvasatait adhatja a multimédiális „szövegtesteknek”, ugyanakkor elszakad eredeti vizsgálati módszerétől, és a továbbiakban nem valamiféle történeti vizsgálódás megnevezéseként értelmezhető. Dolgozatom ebbe a kontextusba kíván bekapcsolódni, és ehhez a komparatistika-felfogáshoz igazodik vizsgálódási módját és témaválasztását tekintve egyaránt. Szemléletmódot az irodalomértelmezés határozza meg. A dolgozat filmelméleti megállapításokra alapozott és filmnyelvi sajátosságokat vizsgáló elemzései a verbális szövegalkotásra, elsősorban a narratív gondolkodásra gyakorolt hatás érzékeltesére szolgálnak, következőképp nem céljuk mélyreható filmelméleti, illetve filmtörténeti következtetések levonása, annál is inkább, mivel az elemző irodalomtudományos szocializáltságánál fogva nincs birtokában alapos és komplex filmtudományos ismereteknek.

Nem célom, hogy részletesen kifejtsem a különböző elméleti iskolák közötti különbségeket. Nem tartom szükségesnek az elméleti viszonyulások közötti választást a tézisem alátámasztására, azonban nem megkerülhetők (posztmodern és minimalista címkék szerepeltetésekor) azok az alapvető elméleti irányvonalak, amelyek részben e művek értelmezhetőségének vitája hívott életre, valamint amelyek mindig már hatással voltak a szerzők új keletű irodalomelméleti és filozófiai szocializáltsága által magukra a születendő alkotásokra is. Elméleti bevezetőmben vázlatosan kitérek egy-egy meghatározó irodalom- és filmelméleti nézőpont – a dekonstrukció narratíva-felfogása, valamint Deleuze filmfilozófiai

⁵ Fried István: *Komparatistikai kérdőjelek*. In: *Szövegek között. Ismét a komparatív megértésről*. sorozatszerk.: Fried István. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék. Szeged, 2007. 5-12.

⁶ Zanin Éva: A szakadék szélén táncolás tudománya. Az összehasonlító irodalomtudomány jövőjéről. In: *Szövegek között. Ismét a komparatív megértésről*. sorozatszerk.: Fried István. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, 2007. 13-24.

A szerző Jonathan Culler vitaindító tanulmányára reflektál írásban: ld.: Jonathan Culler: *Whither Comparative Literature?* In: *Comparative Critical Studies* 3, 1-2, 85-97.

fejtegetései, amelyek a film vizuális jellegének mozgásban rejlő meghatározottságára mutatnak rá – ismertetésére, mivel ezek az elméletek közelebb hoznak a metafikció filmes és irodalmi megnyilvánulásainak értelmezéséhez. A tézis azonban egy harmadik, a szocializáltságot tovább árnyaló tényezőre az audiovizuális kultúrába vetettség állapotára fókuszál a szerzők esetében, ezért gyakran az irodalomelméleti és filozófiai meghatározottságot csupán mint ezt az utóbbi dimenziót befolyásoló, illetve annak következtében létrejövő tényezőt kezelem, és nem célom, hogy demonstráljam, vagy öncélúan alkalmazzam ezeket az elméleti megfontolásokat. Erről lemondva az intermedialitás kutatás elméleti alapfogalmait figyelembe véve egy tágabb kulturális horizonton vizsgálom a témát. Az irodalom- és filmelméleti kontextus mellett a bevezetésben definiálom a metafikció fogalmát, valamint kitérek a film megjelenésének kultúrára gyakorolt hatására is. Szükséges az intermedialitás fogalmi meghatározása is, amelyhez képest saját kutatásomat pozicionálom, mivel némileg más nézőpontból, az irodalomolvasás felől közelítek ehhez a kérdéshez a téma képviselőivel szemben, akik többnyire a film felől kutatják az intermedialitás különböző megvalósulásait.

A film elbeszélés-elméleti megközelítésének háttérét a képi narrációelmélet strukturalista modelljének átértelmezése adja. A mozgókép természetének, ábrázoló technikáinak és kifejezőeszközeinek filmművészetben megfigyelhető alakulását Gilles Deleuze filmelméleti munkája, *A mozgás-kép* alapján dolgozom fel, amely segít értelmezni és a filmelméleti diskurzusban elhelyezni a film elbeszélő jellegének kialakulását és ennek az audiovizualitás esztétikájában betöltött szerepét. Deleuze gondolatmenete a képszerűség felől közelít a filmhez, nem a történetmesélés a lényeg, hanem annak érzékeltetése, hogy a film önállóan képes olyan jeltulajdonságokat produkálni, amelyek egyik művészet esetében sem jelentkeztek eddig, és ezt az általa közvetíteni próbált mozgás természetének köszönheti. Az elmélet nem megkerülhető, mivel a filmkép narrativitásának és az irodalmi elbeszélések szerkezetének egybevetése veszélyes analogizálássá válna a mozgókép minőségének és esztétikájának megértése nélkül. A film metafikcióval való kapcsolatának vizsgálatát – amely a tágabb filmelméleti megközelítés után az irodalmi szöveggel való összevetés konkrét szempontját adja – az *intermedialitás és az önreflexió* filmbeli megjelenéseinek vizsgálatára irányuló kutatásokra alapozom.

Az irodalmi szöveg történetmesélő stratégiáinak vizsgálatok a narratológia tágabb értelmezését tekintem kiindulópontnak – dolgozatomban Thomka Beáta *Narratívák* könyvsorozata, és a narratológia strukturalista fejleményeit újraolvasó elméletírók adják az alapját ennek a megközelítésnek – amely nem csupán az irodalmi szövegek verbális

szerkezetének elemzésére szorítkozik, hanem kiterjed a különböző művészeti ágak történetmesélő alkotásaink elbeszélésmódjaira is. Az elbeszélés-elméleten belül a metafikció jelenségét helyezem a középpontba: az irodalmi mű eredendő önreflexív jellegén túl azokat a metafikciós működéseket vizsgálom a szövegben, amelyek az egész mű struktúráját és ezzel értelmezési lehetőségeit is uralják. A metafikció szövegbeli mértékét, megjelenési formáit, értelmezését az amerikai metafikciós elméleti munkák segítségével kutatom. E munkákra támaszkodva keresem a kapcsolatot filmbeli és irodalmi metafikció között, és magyarázatot próbálok adni a metafikció szöveget strukturáló, történetet felbontó szerepének felerősödésére.

Az önreflexióra és metafikcióra irányuló filmes és irodalmi vizsgálatát összekapcsoló kevés számú szakirodalom – Joachim Paech intermedialitással kapcsolatos kutatásai, Pethő Ágnes *Múzsák tükre. Az intermedialitás és az önreflexió poétikája a filmben* című könyvének néhány fejezete, Robert Stam: *Reflexivity in film and literature from Don Quixote to Jan Luc Godard* című tanulmánykötete, a témában megjelent egyik legfrissebb amerikai munka (*Literature and Visual Technologies. Writing after cinema*, szerk.: Murphet, Julian; Rainford, Lydia) *egyes tanulmányai, és az Adoptációk* címmel megjelent magyar kiadvány, amely nem fókuszál közvetlenül a metafikcióra, de az egyetlen magyarországi gyűjteménye a filmet és az irodalmi szövegeket összehasonlító írásoknak – eredményeinek hasznosításával hasonlítom össze az általam kiválasztott metafikatív filmek és szövegek narratív szerkezetét, amelyek irodalom- és filmtörténeti párhuzamaik mellett szerkezetükben és értelmezési lehetőségeikben is hasonlóságot mutatnak. Az elméleti bevezetőmben a fenti heterogén kutatási irányok szerteágazó szakirodalmából egy adott aspektusból csak egy-egy, gondolatmenetem szempontjából releváns elméleti munkát idézek, majd a konkrét elemzésekben visszautalok az elméleti bevezetőre, vagy az elemzés során fejtem ki röviden az adott kontextusban releváns elméleti elgondolásokat. Az elméleti bevezetőben nem volt célom részletesen ismertetni a felvetett elméleti diskurzusok szerteágazó szakirodalmát, inkább csak azt próbáltam jelezni, hogy a téma összetettségéből adódóan elméleti megragadhatósága is sokirányú lehet.

Elméleti megfontolások

- Az elbeszélésre való igény az emberiséggel egyidős fejlemény. Alapvetően történetek mentén határozzuk meg önmagunkat, és gondolkodásunknak mindenkori változása történetalkotásunk, tehát önmeghatározásunk függvénye. A művészet által elbeszélte történetek magukon viselik az adott korszak társadalmára jellemző gondolkodásmintákat. A történetek elbeszélés módjának megfigyelésére irányuló önreflexív szövegszerveződés öntükröző módon mutatja fel az elbeszélés alakulását. Dolgozatomban arra vállalkoztam, hogy az irodalmi elbeszélés néhány önreflexív meghatározottságú szövegének narratív mintáit vizsgáljam, és feltárjam azt a lehetséges intermedialis viszonyt, amelyet ezek a verbális logikán alapuló elbeszélések a filmművészet öntükröző alkotásaival fenntartanak.

- A film történetmesélővé alakulásának okai elsősorban irodalmi mintáiban, de még inkább kereskedelmi jellegében keresendők. A metafiktív film rámutat a valóságillúziót keltő filmipar tömegtermelésének filmelbeszélést elsekélyesítő, sztereotipizáló jellegére, ugyanakkor radikalizálja a filmnarratológia elméleti paradigmáját is. A metafikció jelenségének magyarázatát nem csupán a '60-as évektől felerősödő (ön)reflexió iránti általános igényben kereshetjük – Patricia Waugh hivatkozik a metafikció általános meghatározásakor erre a tényre – hanem ennek a szemléletnek népszerűsége ettől a korszaktól kezdve betudható az audiovizualitás térhódításának is. A kultúra és a szubkultúrák egyaránt hordozzák a metafiktív szemléletből eredő fejleményeket a jelenben is: a posztmodern utáni próza fejleményeiben már megszokott jelenségeként fordul elő az önreflexivitás; a művészfilm narratív eszköztárából a tömegfilmek körébe kerülve egyre gyakoribb az önreflexív megnyilvánulás a történetekben (gyakran „intertextuális” idézetek formájában jelentkezik a film szűzséjében); a narratív szerkezet tudatos reflexivitásra épül; a populáris televíziós műsorok egyik válfaja a régi televíziós műfajok parodisztikus, vagy dokumentumszerű újraélesztése. A dolgozat hozzáadéka, hogy a metafikció jelenségének irodalmi és filmes megjelenéseit összehasonlítva kimutatja az audiovizualitás hatását az irodalmi szövegre, ugyanakkor tágabb kontextusban jelzi a kapcsolatot a metafikció gondolkodásra, és

kortárs kulturális jelenségekre gyakorolt hatása és a filmtechnika népszerűvé válása között.

- Ez a lehetséges kapcsolat a két eltérő medialitású narratíva esetében feltételezésem szerint olyan reláció, amely a gondolkodási sémák – posztmodern korszakban tendenciaszerű – változására hatással volt. A metafiktív narratíva intermedialis érintkezési pontjainak vizsgálatával konkrétan a posztmodern intertextuális meghatározottságú, disszeminatív értelmezhetőségre nyitott szövegek sajátosságait, ezeknek a sajátosságoknak létrejöttét, és annak lehetséges okait kutattam. Arra voltam kíváncsi, hogy az összetett medialitású elbeszélő film alapvetően heterogén szerveződése, amely többféle közlési rendszert olvaszt magába és eredendően tükröző jellegű, hatással van-e, és milyen formában az irodalmi narratívára.

- Kutatásom elméleti irányát egy olyan, alapvetően irodalomtudományos komparatív horizont határozta meg, amely eredeti, irodalomtörténeti vizsgálódásait kitágítva a kultúratudomány felé fordul, hogy lépést tudjon tartani vizsgálatának tárgyával, a multimediális jelközvetítődés különböző irodalommal kapcsolatba hozható művészi fejleményivel. Ennek megfelelően dolgozatom elméleti bevezetése némileg heterogén képet mutat, mivel a film és irodalom önreflexív elbeszélő hagyományának intermedialis vizsgálata széles elméleti horizontot feltételez. A film kultúrára gyakorolt hatásának, és irodalommal való kapcsolatkeresésének áttekintése, a metafiktív fogalmának elméleti kontextusba helyezése, az irodalmi és filmnarratológiai nézőpontok felvázolása, az irodalom- és filmelmélet narratológiához való viszonyulásának kritikai olvasata, valamint az intermedialitás fogalmának meghatározása megteremtette azt a kiinduló nézőpontot, amely az irodalom és a film érintkezését nem hierarchikus kapcsolatként szemléli, hanem a két médium közötti kölcsönhatást viszonyként értelmezi, valamint elbeszéléseleméleti szempontból közelít ugyan a választott irodalmi szövegekhez, de figyelembe veszi, hogy a metafiktív mintázatokat mutató szövegek fő jellegzetessége a hagyományos értelemben vett narratíva megbontása.

- Az elemzésekhez választott irodalmi és filmalkotások heterogén korpuszának értelmezését azért vállaltam, mert kiinduló intencióm az volt, hogy olyan szerzők és rendezők műveit vizsgáljam, akik közvetve vagy közvetlenül, és lehetőleg eltérő meghatározottsággal viszonyulnak a film elméleti és gyakorlati hagyományához. Fontos volt az irodalmi szövegek kiválasztásánál, hogy az adott művek a metafiktív szövegszerveződést megvalósítsák, és legyenek filmes párhuzamokkal összevethetőek, illetve Carver esetében meghatározó volt az a mediális öntükrözésen alapuló adaptálási

mód, ahogy Altman hozzányúlt a novellákhoz, mivel ez adta meg a lehetőséget az intermedialitás adaptáción keresztüli működésének bemutatására.

Az elemzések hozadéka

- A három fejezet elemzései három különböző intermedialis kapcsolat bemutatására szolgáltak.

Mészöly

- Mészöly Miklós két szövegének értelmezését a szerző életművében betöltött helyük és a magyar prózapoétikai fordulat szempontjából sem elhanyagolható jelentőségük, valamint filmes párhuzamaik indokolták. A Film narratívája metaforaként értelmezte a műben tematizált filmforgatást, és annak az alkotói episztemológiai kérdésfeltevésnek a keretét adta, amely az elbeszélés hitelességét firtatja. A filmnyelvi kifejezőeszközök metaforizálódása a szövegben a modern alkotásfilozófiai horizontjába illő, a szerző elbeszélésmódjának kompetenciájára irányuló kérdés illusztrációját tette lehetővé.

- Mészöly Alakulások című novellájának fragmentáltsága, metafiktív, az írást mint értelmezést nem csupán megkérdőjelező, hanem a szerző fogalmát is a fikcióba olvasztó narratívája a francia újhullám alkotóinak öntükröző filmnarratíváival párhuzamos szövegszerveződést mutatott. Az irodalomtörténeti állásfoglalás szerint posztmodern kérdéseket feszegető novella metafiktív építkezésének és a Resnais-film narratíva felbontására irányuló, mimetikus illúziót kikezdő öntükrözésének hasonlósága összefüggésbe hozható a modern és posztmodern paradigmaváltásával.

- Figyelemreméltó, hogy az önreflexív szövegszerveződés akkor válik az alkotások jellemző működésmódjává, amikor a szemléletmód változása folyamatban van. Az audiovizuális narratíva multimedialis tükörként az irodalmi elbeszélésmód identitásválságára is képes reflektálni. Mészöly életrajzi referenciái is igazolták, hogy nem véletlen egybeesés az Alakulások kísérletező megírásának egyidejűsége a film utáni élnék érdeklődésével. Mészöly novellájának narratív önreferenciája az egyik lehetséges intermedialis érintkezés mintája lehet, amikor az irodalmi szöveg narratív mintái a vizuális önreprezentáció hatására válnak kísérletező jellegűvé az elbeszélés alakításában.

Carver, Altman⁷

- Raymond Carver novelláinak altmani adaptációja az intermedialis kapcsolat másik lehetőségére, az irodalmi szöveg filmes interpretációjára volt példa. Az adaptáción keresztül akkor valósulhat meg a Paech által szűk értelemben használt intermedialitás, ha az önreflexív film anyagába konfigurációként írja be magát a másik medialitású mű. Altman filmjének önreflexív mintázata úgy valósította meg Carver minimalista prózájának újraértelmezését, hogy felhívta a figyelmet a filmképnek, mint dekontextualizált információhalmaznak a kontextualizálására, és ebben az önreflexív gesztusban egyben reprezentálta a Carver-novellák közötti motivikus összefüggéseket, amely ezeknek a szövegeknek az értelmezhetőségét árnyalta.

Auster⁸

- Paul Auster egész életművét átszövik a metafikatív mintázatok. A szerző filmes és irodalmi alkotói tevékenysége azt a két művészet közötti intermedialis kapcsolatot példázza, amelynek jellemzésére Pethő a palimpszeszt metaforáját használja. Auster művészetének középpontjában nem a különböző medialitású jelközvetítődések szétválasztása áll, hanem a történetmondás érdekében hasznosítható közvetítési módok ötvözése. A különböző narratív témák különböző mértékben kifejtett és mediatiszt megjelenése műveinek kontextusában gyakran egymásra íródáshoz, egy-egy téma mind audiovizuális, mind verbális elbeszélésmóddal való feldolgozásához vezet. Nemcsak a témák, hanem az intertextualitás és a metafikció mintázatai is egymásra írható minőségek Auster műveiben. A történetmondás folytonos önreflexivitása által az életrajzi értelemben vett szerző saját élete is fikcionalizálttá válik.
- Az elemzés eredményének tekinthető, hogy feltérképezte az Auster-életmű eddigi darabjainak kontextusában a metafikció különböző funkcióit; a Füst című film értelmezése az öntükrözés narratív és poétikai alakzatait tárta fel, valamint közös horizontba helyezte első és legutóbbi regényét, amely horizont a kezdeti posztmodern szövegalkotási stratégia, és műfajparafrázis kritikáját hozta, és a filmes intermedialitást tematizáló metafikatív mintázat szimulációs jeltöbbszörződés által

⁷ Ennek a fejezetnek első részfejezete a következő, már publikált tanulmány jelentősen átdolgozott változata: *Rövidre vágva: Raymond Carver novelláinak és Robert Altman filmjének narratívái.*

⁸ Ez a fejezet a következő, már publikált tanulmányok átdolgozott és jelentősen bővített változata: *Az önreflexivitás narratív stratégiái: Paul Auster regényeiről; Gomolygó sorsok, gomolygó történetek: valóság és képzelet határán? Paul Auster és Wain Wang Füst című filmjéről; Narratív hagyomány vs. önreflexió narratívák: Paul Auster regényeinek elbeszélés-elméleti tanulságai.*

bekebelezett reflektálatlan befogadói magatartását állította a tükör elé. Auster legutóbbi filmjének öntükrözésére is példát hoztam.

- Elemzéseimben az adott művet nem csupán narratológiai szempontból értelmeztem, hiszen a metafiktív működés gyakran lyukat ütve a narratíván tesz eleget aktuális funkciójának. Elemzéseim szöveginterpretációk is egyben, hiszen egy-egy mű aktuális szövegszerveződése szoros kapcsolatban van narratív természetével. Igyekeztem rámutatni poétikai összefüggésekre, valamint nem nélkülöztem egyes szövegek elemzésénél a dekonstruktív elméleti hagyomány disszeminatív olvasatát sem, azonban az elméleti meghatározottságot megpróbáltam alárendelni a narratív szempontoknak és a metafiktív által reflektált aktuális szövegkonstrukciós kérdésfeltevés elemzésének. Törekedtem az intermedialitás különböző megnyilvánulásainak felmutatására a szövegek és a filmek kontextusában. Nem volt célom sem a filmtudományos kontextus kihangsúlyozása, sem a feldolgozott művek szerzőinek életművet átfogó elemzése. Az intermedialis mintázatok szisztematikus feldolgozására sem törekedtem.

Egy kutatási irány és egy oktatási módszer létrehozásának lehetőségeiről

- A különböző medialitású művek önreflexív természetű intermedialis viszonyainak példáin keresztül felvettem egy lehetséges irodalomtudományos kiindulópontú, irodalmi-, és filmnarratívák közötti intermedialis viszonyt feltételező kutatás lehetőségét.

- Elemzéseimben kimutattam, hogy a posztmodern szövegtulajdonságok kialakulását befolyásolhatták a filmnarráció intermedialis öntükrözései. A film illúzióteremtő medialisitásának irodalmi narratíva önértelmezésére gyakorolt hatása olvasatomban a gondolkodásváltozás tüneteként értékelhető. Auster szimuláció természetét tematizáló, a szimulációba vetettség állapotára reflektáló metafiktionalitása például egy lehetséges értelmezésben az audiovizuális jelölők folytonos megtöbbszörződésének, különböző filmes műfajok – például a reklám – által tematizált virtuális jelsokszorozódást eredményező folyamatának a lenyomata.

- Az irodalomértelmezés tágabb kontextusa, amely érintkezik a kultúratudományokkal és a populáris kultúra jelenségeinek értelmezésével, nem hagyhatja figyelmen kívül az elbeszélés intermedialis közvetítődését. A különböző transzkulturális jelenségek és a művészetek kereskedelmiesítése következtében

felbukkanó populáris-kulturális, valamint hibrid művészeti fejlemények értelmezéséhez megfelelő alapot adna egy audiovizuális és irodalmi narratíva intermedialis viszonyát felmutató, a kétféle medialitású művek összehasonlító elemzésére, és a filmkép filmnyelvi elemeinek megismerésére épülő interpretációs gyakorlat bevezetése az oktatásba.

- A dolgozat előszavában említett törekvések a két művészet kapcsolatának és általában az intermedialitás fogalomrendszerének tudományos köztudatba, és felsőoktatásba történő bevezetésére örvendetesek, azonban a közoktatás kereteibe való beillesztésük komplex elméleti meghatározottságuk miatt problémás. Véleményem szerint egy olyan élményközpontú, drámapedagógiai, gyakorlati médiahasználati, ugyanakkor a kortárs irodalom- és kultúraelméleti elveken alapuló interpretációs módszer kidolgozására lenne szükség, amely a korosztályos sajátosságokat figyelembe véve képes kialakítani a reflexív befogadás képességét. Kezdeti feltevéssel összhangban – amely szerint az elbeszélés hordozza a gondolkodásváltozás nyomait, és reflektál annak változásaira – Auster szimulációba vetettséget tematizáló műve előrevetíti, hogy aktuálisan milyen irányba halad ez a változás.

- A disszertáció egyik célja volt, hogy elméleti alapot próbáljon teremteni a szöveg-, és filmértelmezés új szemléletű, történetmesélést középpontba helyező alkalmazásának. A tömegkommunikáció, a média és az audiovizuális ingerek túlsúlya a jelenkori társadalomban megköveteli az oktatástól, hogy különös figyelmet fordítson a diákok értelmező kompetenciájának fejlesztésére mindenfajta jelrendszerrel közvetített tartalom, információ befogadásakor. Az audiovizuális jelrendszerrel megfogalmazott üzenet megértésére és az üzenetekkel kapcsolatos igényesség, kritikai érzék önmagukban való kifejlesztésére kell alkalmassá válniuk a diákoknak, ha formálni akarják a jelenlegi, meglehetősen alacsony színvonalú médiát, valamint a hozzá kapcsolódó hang-, és képkultúrát. Az oktatási rendszer – természetesen a közoktatásé éppúgy – feladata, hogy számukra ilyen tárgyú képzést biztosítson, amely a jelen helyzetben csak részben valósul meg. A dolgozat elméleti következtetései alapján lehetővé válik egy olyan módszer kidolgozása, amely a tantárgyi integráció elvén a filmes és irodalmi történetmesélést, valamint a népköltészet elbeszélő fejleményeit együtt tárgyalná, és feltárná például a különböző, tömegkultúrában előforduló műfajok – szappanopera, valóságshow stb. – művészethez való viszonyát, jellemzőit, valamint a filmes és irodalmi narráció gazdag eszköztárát az elbeszélésre. Mindezt a diákok aktív, elemző munkájával tenné, hogy képessé váljanak

megkülönböztetni az őket érő komplex ingereket. Véleményem szerint, minél szélesebb körben alkalmazva e módszert lehetővé válna a közvéleményt alkotók kritikussabbá, tudatosabb értelmezővé formálása.

- Az a fajta irodalomértelmezés, amelyhez dolgozatommal csatlakozom, az irodalom intermediális kapcsolatait kutató, önreflexivitás felerősödését a gondolkodás változásának tüneteként értelmező látásmód, amely a szövegértelmezésben rejlő lehetőséget használja fel, hogy reflektáljon a változás folyamatára.

PUBLIKÁCIÓK, ELŐADÁSOK

TANULMÁNYOK:

Film és Irodalom. (Krúdy Gyula Szindbád-novelláinak és Huszárík Zoltán Szindbád c. filmjének összehasonlító elemzése). Tudományos diákköri dolgozat. In: *Szövegek között.* A SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékének kiadványa, Szeged, 1997., In: Szörös Kő. Irodalom, művészet, kritika, Komárnická, 2001./tél, 2001/2.

Orbán János Dénes két verséről. In: *Szövegek között.* A SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékének kiadványa, Szeged, 2001.

Az Amerikai psycho egy lehetséges értelmezése. In: *Szövegek között.* A SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékének kiadványa, Szeged, 2002.

Reflexivitás és reflektálatlanság - Lehetséges válaszok a média és a szimuláció kihívására. In: *Szövegek között.* A SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékének kiadványa, Szeged, 2003.

Filmnarráció és irodalmi narráció: egy lehetséges közös paradigmáról. In: *Szövegek között.* A SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudomány Tanszékének kiadványa, Szeged, 2005.

Filmnarratívák és szövegnarratívák összehasonlító elemzése. In: Apáczai-Napok 2004 – Esélyek és kihívások az Európai Unióban, Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr, 2005. október

Az elbeszélő film és a történetmesélő szöveg kapcsolatai – a metafiktiiv audiovizuális és irodalmi elbeszélés narrátori pozíciójának alakulása. In: Szakralitás – Közösség – Művészet. Tanulmánykötet a Nagykőrösi Tanítóképző Főiskola 15 éves évfordulójára. Nagykőrös, 2005, november.

Connections between narrative structures of literature and fiction film. In: TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, 16. Nr, August, 2006., URL: http://www.inst.at/trans/16Nr/04_3/balcsik-tamas16.htm

A metafikció megjelenése és formái a verbális és az audiovizuális elbeszélésekben. In: Apáczai-Napok 2005 – Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. 2006. október.

Az önreflexivitás narratív stratégiái: Paul Auster regényeiről. In: Studia Caroliensia, a Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata, 2006. 3. szám.

Narratív hagyomány vs. önreflexió narratívák: Paul Auster regényeinek elbeszélés-elméleti tanulságai. In: X. Apáczai-Napok 2006 – Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr, 2007.

Gomolygó sorsok, gomolygó történetek: valóság és képzelet határán? Paul Auster és Wain Wang Füst című filmjéről. In: Studia Caroliensia, a Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata, 2007. 2. szám.

Rövidre vágva: Raymond Carver novelláinak és Robert Altman filmjének narratívái. In: XI. Apáczai-Napok 2007 – Nemzetközi Tudományos Konferencia Tanulmánykötete. NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. Megjelenés alatt. Várható megjelenés: 2008.

Combination and understanding of cinematic and verbal narration - absztrakt. KCTOS (Knowledge, Creativity and Transformation of Societies) Nemzetközi Konferencia, *Inhalte und Formen unterschiedlicher Epochen der künstlerischen Moderne vom 18. ins 21. Jahrhundert – szekció*, Bécs, 2007. 12. 6-9. In: http://www.inst.at/kctos/speakers_a-f/balcsik-tamas.htm. Feltöltve: 2007. május. A tanulmány várható megjelenése: 2008.

KRITIKÁK:

Kritika Méhes Károly: *Az álomé lett* című rövidpróza kötetéről. In: *Műhely*, Győr, 2000./4.

Kritika Eisemann György: *Folytatódó romantika* című tanulmánykötetéről. In: *Műhely*, Győr, 2001./2

Pompásan buszozunk! Garaczi Lászlóról. In: *Szörös Kő*. Irodalom, művészet, kritika, Komárnická, 2001./nyár

Stars Don't Stand Still in the Sky. Music and Myth. Kritika a konferenciából készült kötetéről. In: *Szörös Kő*. Irodalom, művészet, kritika, Komárnická, 2002./2.

Kritika Hagymás István: *Utazások Fellinivel* c. filmelemző tanulmánykötetéről. In: *Szörös Kő*. Irodalom, művészet, kritika, Komárnická. 2003/1.

Kritika Acsai Roland: *Milyen évszak* című kötetéről. In : *Műhely*, Győr, 2003./3.

Kritika Fischer Mária: *Álomház* című verseskötetéről. In: *Műhely*, Győr. 2005/2.

Almodóvar Kárpátalján. Kritika Berniczky Éva: *Méhe nélkül a bába* című regényéről. In: *Prae* általános művészeti portál: www.prae.hu. URL: <http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=786>. Feltöltve: 2007. 10. 01.

KONFERENCIA, ELŐADÁS:

A LÉ(T) A TÉT - A populáris kultúra jelenségeinek értelmezési lehetőségeiről. Előadás: Apáczai Napok, Hungarológia, kultúratudomány szekció 2002. október 17-18-19., Nyugat-Magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.

MATRA-projekt, a KRE-TFK, az ELTE-TFK és a goudai Driestar keresztyén tanár-, és tanítóképző főiskola együttműködése – 2002-2005: A reflexív tanulás - részvétel, koordinátor, fordító

International Week, 2004. január 25-31. Marnix Academie, Utrecht, Hollandia (tanármobilitási program): *Methodical Approaches of Literature Teaching. The inquiry approach* (Nemzetközi Hét, Az irodalomtanítás módszertani megközelítései – a kutatáson alapuló tanulás) – részvétel, előadás

Filmnarratívák és szövegnarratívák összehasonlító elemzése. Előadás: Apáczai Napok, Magyar irodalom és nyelvészet szekció, 2004. október 20-22., Nyugat-Magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.

Szimuláció – Kultúra – Média. Előadás: A KRE, Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Kar Diákhete, 2005. július 22., Pécs.

A metafikció megjelenése és formái a verbális és az audiovizuális elbeszélésekben. Előadás: Apáczai Napok, Globalizáció és kultúra szekció, 2005. október 20-22., NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.

Narratív hagyomány vs. önreflexió narratívák: Paul Auster regényeinek elbeszélés-elméleti tanulságai. Előadás: Apáczai Napok, „Az elbeszélés stratégiái” szekció, 2006. október 13., NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.

Rövidre vágva: Raymond Carver novelláinak és Robert Altman filmjének narratívái. Előadás: XI. Apáczai-Napok 2007 – Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2007. október 18-19-20. NYME, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.

SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ

Személyi adatok:

Balcsik-Tamás Kinga

Elérhetőség: kingabalcsiktamas@yahoo.com

Beosztás, munkahely:

főiskolai tanársegéd

Károli Gáspár Református Egyetem, Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Kar, Pedagógiai Intézet

Felsőfokú tanulmányok:

magyar nyelv és irodalom szakos tanár, irodalomelmélet speciális képzés – Szegedi Tudományegyetem, BTK

Irodalomtudomány Doktori Iskola – Szegedi Tudományegyetem, BTK

Korábbi munkahelyek, szakmai feladatok:

NYME-Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – óraadó tanár

SZTE BTK, Összehasonlító Irodalomtudomány tanszék, Szeged – PhD-hallgatóként szeminárium vezetése

Jelenlegi munkahely, szakmai feladatok, megbízások, tudományos tevékenység:

Pedagógiai Intézet tanársegédje

Szakdolgozatok témavezetése

Évfolyamvezető tanár

A KRE Minőségbiztosítási Bizottságának tagja

Oktatott tantárgyak:

Magyar nyelv I-III.: bevezetés a nyelvtudományba, hangtan, szótan, mondattan, szöveg- és szociolingvisztikai alapismeretek; Irodalmi műelemzés I-III.: irodalomelmélet, verstan, folklór, prózaelemzés.

Kutatási területek:

- szöveg- és filmértelmezési stratégiák

- 20-21. századi magyar és amerikai irodalom

- az értelmezés tanításának módszerei

- filmtörténet, filmelmélet

- magyar nyelv és irodalom tantárgypedagógia

Tanulmányutak:

A KRE-TFK tanársegédjeként részvétel a hollandiai, goudai Driestar Tanítóképző Főiskola kezdeményezésére indított partnerprogramban, amely a holland „Art of Teaching” módszertani rendszer hazai adaptálására vállalkozik.

Részvétel és szervezői tevékenység a hollandiai, utrechti Marnix Academie európai együttműködési programjában a KRE-TFK képviselőjeként: nemzetközi tanármobilitási és diákcseraprogram.